

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆ

ՅԱՐԵՒԾՈՒՏԸ

(Տես յ'էջ 142)

Վիլֆոուա մանրամասն կը խօսի փարիզու մատենադարանին մէջ իր ատեն գտնուած Ճառնորայ, Յայամաւորայ, Քերականութեանց և անոնց մեզի ծանօթ պարունակութեան վրայ . և ի վերջոյ կ'անցնի ճառել հայկական բանաստեղծութեան ու տաղաչափութեան մասին. «Պարզապէս, կ'ըսէ, գաղափար մը եւթ տալու համար և վեր ի վերոյ կերպով ի գիտութիւն հետաքննողաց թէ ի՞նչ է և որպիսի՝ բանաստեղծականին արուեստ առ Հայս :

«Մագիստրոս կը վկայէ թէ քան զՅոյնս մեծագոյն արուեստի մը կարօտ ենք՝ ոտանաւոր գրելու համար . վասն զի միացած է ի մեզ չափն ու նոյնավերջական յանգ . երկուքը իրարու հետ միաբանեցընելով ախորժալուր ընելու համար՝ մեծ հանճարոյ կարօտութիւն կայ, և գործագրութիւնը գժուարին . բայց այսպիսի արուեստէ մը յառաջ կու գան զարմանալի հատուածք քերթողականք : Մենք տողերը կը վերջացընենք մերթ երկու և մերթ երեք տառիւք՝ որ կը նմանին իրարու երկու տողից մէջ ալ . և այս կերպով կը ձևանան վեց կամ՝ չորս ոտք ունեցող տողք :

«Յարարացւոց, — կը շարունակէ նոյն բանասէր իշխան, — ընդունած ենք այս մեծ արուեստը, և որոյ հետամտութիւն և ուսում՝ յերկար ջանից ու աշխատութեան արգասիք են . վասն զի հարկաւոր է ուսանել նախ անոնց տառերն, յետոյ լեզուն և քերթողութիւնը :

«Յոյնք չափ կը գործածեն իրենց տողերը կազմելու համար, բայց յանգ չունին . ուր բովանդակ Արարաց մէջ սովորութիւն եղած է երկուքին ալ հաւասար գործածութիւնը, թէ չափու և թէ յանդաց . հարսանեաց հանգէս մը չի կատարուիր առ նոսա՝ առանց գեղեցիկ և ճոխ քերթուածոց՝ զոր նուիրեն ամուսնաց . — Հայոց մէջ յԱրարիա գնացողք կը յիշատակուին, բանաստեղծական արուեստ սորվելու նպատակաւ (Սահլ?) ոմն որդի Շապհոյ, զոր այլք քաղդէացի կը համարին, և Ահարոն քահանայ : Սորթարգմանիչք էին, յոյն և արաբ լեզուաց պարապեցան նախ ի թարգմանութիւնս բժշկական մատենից . բայց որովհետեւ լաւ չէին հասկընար զիպոկրատ և զԱսկլեպիադ, բռնադատեցան ի թարգմանել զքերականութիւն, զտրամաբանութիւն և զիմաս-

տասիրութիւն . յետոյ ի թարգմանութիւն այլ գրոց , մինչև լիութիւն հմտացան արուեստին : Ամէն անգամոր կը յաջողէին աւարտել թերթի մը թարգմանութիւնն , կը մատուցանէին զայն առ թագաւորն , որ առատաբար վարձատրելով , մաքուր ոսկւով շքեղապատել կու տար իրեն ներկայացուած թերթերը :

« Արարացի ու հայկական բանաստեղծութեան վրայ տրուած այս ընդհանուր գաղափարէն ետքը , Յովհան Երզնկացի , որ ժամանակաւ կրտսեր է քան Վազխատրոս , իր ձեռքն եղած հեղինակաց խօսքերը մէջ բերելով , իրեք կանոն կ'աւանդէ , որ կը սորվեցընեն թէ ինչպէս ձայնաւորք՝ երկարք ի բնէ , կը սղին . և ինչպէս սուղք բնութեամբ՝ տեղ տեղ կ'երկարին : Այս կանոններն են , նախ՝ թէ ինչպէս երկու վանկով ձեացած բառի մը վերջին երկձայնն կամ երկբարբառ կը սղի՝ երբ հետեւեալ բառն սուղ միավանկ է : Երկրորդ՝ տարակուսելի ձայնաւոր մը կը սղի , երբ յերկու բաղաձայնից մին որովք կազմած է բառը , նայ կամ կակուղ ըլլայ : Երրորդ՝ երբ երկավանկ բառի մը առաջինն ըլլայ երկար և երկրորդն սուղ : Ուրիշ կանոն կամ ազատութիւն մ'ալ կայ հայկական բանաստեղծութեան մէջ , որով շնորհուած է բառի մը առաջին մասը դնել ի վերջ տողին , և զմիւսն ի սկիզբն երկրորդին :

« Ասոնք են քերթողական առանձնաշնորհութիւնք զոր Հայք սուած են յԱրարաց :

« Մագիստրոս չաւանդեր մեղ թէ ոչք են զանազան տեսակք տողից որ գործածական ըլլան Հայոց մէջ : Յիշատակուած կը գտնեմ թէ վեցաչափը և թէ քառաչափ . բայց տառնաւանկն ալ գտած եմ , ինչպէս նաև իննավանկ » :

Զափոց վրայ խօսելէն ետքը , քանի մի դիտողութիւններ կ'ընէ վիլֆուուս նաև նոյնաւերջ յանգաց նկատմամբ : Որովհետև , կ'ըսէ , այն ժողովրդոց ծանօթ չէ արական և իգական յանգաց զանազանութիւն , զոր կը տեսնենք ի գաղղիականին , չենք կրնար ըստպասել որ յանգք փոխուին երկերկու տողից մէջ , ինչպէս առ մեզ : Իրենց թոյլ տրուած է որ տողք շարունակին վերջանալ մի և նոյն յանգով , որչափ հաճոյ երենայ քերթողին , բաւական է որ տողք հաւասարաթիւ ըլլան . որով կրնան , եթէ ուզեն , երկու , տասն , քսան , երեսուն տողք և աւելի՝ միշտ ի տառով վերջացընել . նոյնպէս նաև եղ , ետղ , իղ , և այլն :

« Ասիկայ պէտք չէ որ զարմացընէ զմեզ . վասն զի գաղղիական քերթողական արուեստն ալ նոյն ոճով էր ի մետասաներորդ դարու . թերեւս առաջին խաչակրութեան ժամանակ և առթիւ յԱրարացւոց ընդունուած սովորութիւն մը » :

Մեր քերթողական արուեստին այս համառօտ տեսութենէն ,

կ'անցնի վիլֆուռա խօսիլ հայ քերականութեան և անոր հանգամանաց վրայ, զոր աւելորդ կը համարինք մէջ բերել:

✱

Յառաջ ալ յիշեցինք թէ թագաւորական (ազգային) մատենադարանին հայկական գրչագրաց ցուցակն յօրինած է վիլֆուռա, անոնց ամենուն պարունակութեանց համառօտտեղեկութիւններով: Եւ նախ քանի մի նախարան ծանօթութիւնք գրուած են ի գիւրութիւն և ի գիտութիւն այդ ցուցակը գործածող բանասիրաց, մանաւանդ իր ազգակցացը և ընդհանրապէս ամէն եւրոպացի հայերէնագիտաց. «Ձի կրցայ, կ'ըսէ, ըստ փափաքանացս կարգաւորել այդ գրչագիրքն ըստ նիւթոց, կամ հատորներու չափուն և գրից համեմատ. այլ մէկ կողմանէ ինչ որ ինձ կը յանձնուէր, անոնց վրայ քննութիւններս կ'ընէի: Կարելի ալ չէր ուրիշ կերպով վարուիլ, մինչ անոնց բովանդակութեանը լիովին տեղեկութիւն չունէի:

«Այս գրչագրաց իրարմէ տարբեր ժամանակներ եղած ստացումը զատեցի և որոշեցի, նշանակելով վրանին զթուական յորում բերուեցան ի մատենադարանն արքունի. բայց որովհետեւ անոնցմէ երկուքը՝ որ Գոլպէրի գրատան մէջ եղած ձեռագրաց հետ գընուեցան, շատ ատենէ ի վեր փոխադրուած են ի Գաղղիա, հարկ սեպեցի զանոնք յառաջ նշանակել քան զյետոյ բերեալսն ի կոտանդնուպոլսոյ յամի 1730:

«Սոյն թուականին ստացուած ձեռագիրներէն շատը կազմուած չըլլալով, ուրիշ դասաւորութիւն մը ըրի ատենց, առանձինն կըրկնակի տառիւք և թուագրովք: Նշանակեցի իւրաքանչիւրոց գըրչութեան դարն ու թուականը: Եւ որովհետեւ բազմաթիւ են գրչութեան թուական չունեցողք, բաւական սեպեցի ենթագրութեամբ միայն որոշել անոնց ժամանակը կամ դարը: — Գրչագիրքս, բաց յերկուց կամ յերից, էջերը նշանակող թուագիրք ալ չէին կրեր: Այս տաղտկալի աշխատութիւնն ալ ըրի անոնցմէ շատին վրայ, ոչ եթէ՝ ինչպէս առ մեզ սովորութիւն է, ի վերին կողմն իջիցն գնելով զթուահամարս այլ ի ստորեւ, ինչպէս սովոր են ընել հայք:

«Կը ծանուցանեմ, կ'ըսէ, հայագգի գաղղիագիտաց, որոց ձեռքն կրնայ իյնալ իմ այս ցուցակ, որ տեղ տեղ իրենց արդի հնչմանէն խոտորեւ եմ: Այսպէս վարուելու պատճառ, ձեռագրաց վրայ ըրած քննութիւններովս՝ հին հայոց ճիշդ հնչման կերպը գտնելս եղած է մանաւանդ զի Շրօտէր՝ որ հայերէն լեզուն սորված էր բուն ազգային ու հմուտ ուսուցչաց քով, ընդհանրապէս շատ տառից նկատմամբ՝ այս հնչմանց կը հետևի յիւրում քերականութեան տպագրելոյ յԱմսդերտամ ի 1711:

« վերջապէս գիտել կու տամ, կ'ըսէ, որ ձեռագրաց գրչութեան թուականն նշանակած ատենն չեմ հետեւած արդի Հայոց սովորութեան, որով հայկական թուականին սկզբնաւորութիւնը Քրիստոսի 551 թուականին կը դնեն. մինչ ես այդ թուէն երկու տարի ետքը դրած եմ, հետեւելով հռչակաւորն Անանիայ Շիրակացոյ հեղինակութեան, որ ի վեցերորդ դարու, նոյն տարւոյն մէջ հաստատեց Հայոց թուականը: Այս վախճանաւ քննեցի՝ հայկական եկեղեցւոյն գործածութեան համար իրմէ կարգադրուած կաղանդացոյցը, և հարկ սեպեցի իրեն հետեւողութեամբ կրկին հաստատել զթուականն՝ որոյ հեղինակն է, ինչպէս միաձայն կը հաւատարմացնեն հին և նոր Հայք: Նորոց այս սխալը՝ Հայոց թուականին սկզբնաւորութիւնը 551 թուականին դնելով, մեծապէս զգալի կ'ըլլայ հետեւալ օրինակաւ: Կոտֆրուա տը Պուլո՝ Երուսաղեմի տիրեց Հայոց 546 թուականին. եթէ արդի Հայոց մէկուն հարցնեն թէ Քրիստոսի ո՞ր թուականին հանդիպեցաւ այդ, 551 թուականն 546 թուոյն վրայ յաւելլով պիտի ըսէ թէ Երուսաղեմի տիրեցին փռանկը ի 1097 թուականի: Ուր ես Անանիայ Շիրակացոյն և Սամուելի Անեցոյ ժամանակագրութեան հետեւելով՝ որ կ'որոշեն Գաղղիոյ պատմութեան այս փառապանծ թուականն, 553 յաւելլով 546 թուոյն վրայ, պիտի պատասխանեմ թէ Երուսաղեմի առումը հանդիպեցաւ ի 1099, և որ համաձայն է մեր (գաղղիացի) պատմըչաց:

« Դեռ չեմ կրցած հասկընալ թէ ուստի՝ յառաջ կու գայ արդի Հայոց մէջ մուտ գտած այս սխալ, և ի՞նչ աղբիւրէ տոնելով 551ին կը դնեն իրենց թուականին սկզբնաւորութիւնը, մինչ զայն հաստատողը, ինչպէս ըսի, 553ին կը դնէ, ազգին հաճութեամբ և հըրամանաւ սահմանելով մասնաւոր կաղանդացոյց մը, զոր կը գործածեն ցարգ, և յորմէ երբեք խտտորած չեն ազգային գիտնականք »:

Շարունակելի

